

1. Арандаренко Н. Записки о Полтавской губернии. Часть 3: Описание городов, местечек и селений. – Полтава, 1852.
2. Багалей Д.И. Магдебургское право в Левобережной Малороссии/Д.И. Багалей // Журнал министерства народного просвещения. – 1892. – № 3. – Отд. 2. – С. 1-55.
3. Вечерський В.В. Історіографія архітектури і містобудування доби Гетьманщини // Записки Наукового товариства імені Шевченка. — Том ССХІІ. Праці Комісії архітектури та містобудування. – Львів, 2001. – С. 18–53.
4. Вечерський В.В. Плани міст Лівобережної України XVII -XVIII ст. як джерела вивчення містобудівного розвитку // Архітектурна спадщина України. - Вип. 3, част. 1. - К.: Українознавство, 1996. - С.105-121.
5. Галкович Б.Г. Картографічні джерела та їх застосування для вивчення історії України XVIII ст. // Украинский исторический журнал. №9. - 1971. - С.138-145.
6. Дегтярьов С. І. Маловідомий опис м. Батурина 1760 р.// <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/214/1/10dsimob.pdf>
7. Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: Зб. документів / АН України. Ін-т укр. археографії та ін.; Упоряд., автор передмови та комент. В. Й. Горобець; Відп. ред. Л. А. Дубровіна. – К.: Наук. думка, 1993. – 392 с.
8. Курилов И. Роменская старина: В 4-х частях. – Ромны, 1898. – 345 с.
9. Компан О. Міста України в другій половині XVII ст. – К., 1963. – 388 с.
10. Лазаревский А. Исторический очерк Батурина (1625 – 1760) // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. – К., 1896. – Кн. VI, отд.2. – С. 105 – 122.
11. Ленченко В. Столиця Гетьманщини Глухів за планами XVIII ст. // [http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/uashch/2009_13/S\(223-240\).pdf](http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/uashch/2009_13/S(223-240).pdf).
12. Пляшко Л. Подорож до міста XVIII ст. – К., 1980. – 152 с.
13. Сіткарьова О. Військовий інженер генерал аншеф Данило де Боскет // http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Spdr/2008_5/PDF%5CSP-5_2008_p-275-294_Sitkareva.pdf.
14. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 51. – Оп. 1. – Спр. 1818.– Арк.5.
15. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание. – К., 1851.

Оксана Коваленко (Опішне Полтавської області), доцент кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, молодший науковий співробітник Інституту керамології — відділення Інституту народознавства НАН України, кандидат історичних наук

Цехи полтавського полку першої чверті XVIII ст.

Світ ремісничих цехів Лівобережної України XVI-XVIII ст., за незначним винятком, залишається малодослідженою ділянкою історичних знань. У зв'язку з цим необхідним є вивчення організаційної побудови, діяльності, розвитку у часі, соціального складу ремісничих цехів, їх взаємовідносин із містом та державою. Окремі аспекти видаткової політики цехів Гетьманщини та Києва досліджувалися ще на початку століття П. Клименком, К. Лазаревською, А. Єршовим. За радянської доби вийшла значна кількість праць, дотичних соціально-економічній історії, в яких історія цехів

виступала окремими сюжетами (І. Гуржій, О. Компан, Л. Пляшко, В. Дядиченко тощо). Узагальнююча характеристика гончарських цехів Гетьманщини, була проведена у дослідженні керамолога Олеса Пошивайла. Обрядовість цехових ремісників ґрунтовно студіювалася В.Балушком. Найвні й праці, присвячені окремим аспектам діяльності цехів (П. Кулаковський, П. Пиріг).

Джерелом для реконструювання історії стану цехів XVIII ст. є, в першу чергу, джерела економіко-статистичного характеру. Вони є провідними для вивчення історії міста та з'ясування персонального складу його ремісників того часу. Використані у цій розвідці компути (1718, 1721 рр.), податкові відомості (1722 р.) та інші джерела статистичного характеру Полтавського полку XVIII ст. містяться в фондах О. Лазаревського (ф.І) та О. Кістяківського (ф. 61) [6-9]. На сьогодні В. Мокляком опубліковані документи 1718, 1721 рр. [3,4].

Ці ревізії переслідували мету збору певної соціальної інформації, тому до своєї структури вони включали: списки старшини, перелік козаків за майновими категоріями, списки міського населення "купецьких та торгових міщан", посполитих та, окремо, цеховиків [аналіз документів див: 3, с. 7-12]. Таким чином, вказані стистичні джерела послуговуються цінним джерелом для з'ясування економічних аспектів розвитку міста, дозволяють встановити кількість, суспільний стан та фінансове положення ремісників. На жаль, на сьогодні основними відомостями, які визначаються за такими видами джерел, є чисельність населення та, рідше, їх майновий стан. Проте, залучаючи методи мікроісторичних досліджень, їх можна використовувати більш широко. Спостереження над антропонімією висвітлюють процес закріплення прізвищ різних категорій населення; доповнюють картину цехового ремісництва; показують майновий стан окремих груп ремісників; соціальне положення вдів у суспільстві, дозволяють з'ясувати родинні зв'язки всередині організації, прослідкувати зв'язок магістратських сіл та міста тощо.

У першій чверті XVIII ст. у Полтавському полку були такі міста та містечка: Полтава, Великі Будища, Кишенька (сучасні — Кишеньки), Кобеляк (Кобеляки), Маячка, Нехвороща, Новий Санджаров (Нові Санжари), Оріль, Переволочна, Решетилівка, Соколка (Соکیلка), Старий Санджаров (Старі Санжари), Царичанка, [1, 27-28], Білики, Кереберда (Келеберда), Китай-город [7]. Цехові об'єднання за компутами 1718 та 1721 рр. фіксуються в 11 із них: лише у Маячці, Нехворощі, Царичанці та Китай-городі їх не було (див. табл.1). Прослідкуємо динаміку кількісних змін цехів Полтавського полку (див. табл. №1).

Таблиця №1

Кількість цехових ремісників Полтавського полку 1 чверті XVIII ст.

Цех	1718			1721			1722
	тяглі	піші	Разом	Тяглі	Піші	Разом	
Полтава*							
Кравецький	48			-	-	-	60
Різницький	24			12	27	39	20
Шевський	39			18	65	83	30

Ковальський	7		15	18	33	25	
Гончарський	12		6	15	21	13	
Ткацький	31		8	28	36	27	
Кушнірський	1		31	60	91	-	
Бондарський	8		14	13	28*	10	
Колісницький	21		21	-	21	-	
Великі Будища							
Кравецький	-	-	-	-	-	30	
Різницький	25	11	37	23	9	32	25
Шевський	10	32	42	18	16	34	30
Ковальський	6	4	10	5	5	10	8
Гончарський	7	13	20	7	13	20	14
Ткацький	9	15	24	6	24	30	20
Кушнірський	25	33	58	25	30	55	-
Бондарський	7	6	13	9	7	16	14
Колісницький	16	7	23	17	7	34	26
Решетилівка							
Кравецький	-	-	-	-	-	50	40
Різницький	14	5	19	18	12	30	24
Шевський	7	13	20	9	19	28	24
Ткацький	9	19	28	16	19	35	30
Кушнірський	12	20	32	-	-	-	-
Старі Санжари							
Кравецький	-		-		-	-	5
Різницький	9		8		3	11	13
Шевський	23		10		11	21	20
Ковальський	10		7		6	13	10
Ткацький	24		4		26	30	23
Кушнірський	21		14		5	19	-
Бондарський	11		1		11	12	10
Колісницький	19		18		3	21	6
Нові Санжари							
Кравецький	-		-		-	-	30
Різницький	19		8		10	18	12
Шевський	29		10		21	31	30
Ковальський	6		-		5	5	-
Ткацький	31		7		28	35	22
Кушнірський	37		17		29	46	-
Бондарський	9		-		-	-	13
Колісницький	13		8		2	10	13
Калачницький	15		7		6	13	-
Білки							
Кравецький			-	14	46	60	-
Різницький	19			12	4	16	17

Шевський	27	11	22	33	20
Ковальський	15	-	-	-	-
Гончарський	9	-	-	-	-
Ткацький	46	16	31	47	13
Кушнірський	44	-	-	-	30
Бондарський	9	-	-	-	8
Колісницький	8	-	-	-	15
Калачницький	-	9	7	16	-
Кобеляки***					
Кравецький	-	-	-	-	40
Різницький	23	16	5	21	18
Шевський	31	27	28	55	40
Ковальський	11	2	11	13	8
Гончарський	4	-	-	-	-
Ткацький	-	-	-	-	50
Кушнірський	27	22	27	49	-
Бондарський	9	8	-	8	8
Колісницький	8	-	-	-	-
Теслярський	8	-	-	-	-
Кишеньки					
Кравецький	-	5	8	13	20
Шевський	9	4	8	12	12
Кушнірський	13	-	-	-	-
Ткацький	-	7	19	26	-
Ковальський	-	2	3	5	-
Різницький	-	2	1	3	-
Келеберда					
Кравецький	25	15	11	26	-
Різницький	18	10	4	14	10
Шевський	25	18	10	28	25
Кушнірський	-	-	-	-	20
Сокілка					
Різницький	19	14	4	18	-
Шевський	17	14	9	23	-
Ткацький	19	5	19	24	-
Переволочна					
Шевський	-	9	-	9	-
Калачницький	-	11	-	11	-

* В тому числі із цеховими ремісниками, що проживали у магістратських селах. Ревізія 1718 р. в більшості не містить поділу цеховиків за майновим станом, окрім містечок Великі Будища та Решетилівка.

** Податковий стан бондаря Федора не встановлюється через пошкодження документа, підсумкові дані переписувачів не збігаються із реальною кількістю осіб у цеху

*** У компуті 1718 р. із вказівкою цех переписані лише шевці, кушніри, різники, а ковалі, бондарі, теслі,гончарі, колісники окремими списками із означенням спеціальності.

Як видно з наведених даних, ремісничі «палітра» не досить строката — найбільше 10 спеціальностей, при цьому незмінно залишалося: найбільше — 7 спеціальностей, — у Нових Санжарах, по 6 — у Полтаві, Великих Будищах, 4 — у Нових Санжарах, по 3 — у Решетилівці, Кобеляках, і Кишенці, і 2 — у Келеберді. Тобто кількість цехових з'єднань у полковому місті була меншою ніж у сотенному містечку (хоча цехи переважно були більшими), ще «біднішою» Полтава виступає у порівнянні із такими торгівельними ремісничими осередками, як, наприклад, Переяслав чи Ніжин. Цех бондарів у 1718 р. включав лише 8 осіб, що менше ніж в усіх інших містечках полку. І хоча, подібні приклади вказують на необхідність індивідуального розгляду міст, в цілому закономірність очевидна і чітка — чим більше місто чи містечко, та вищий адміністративний статус, тим більша спеціалізація ремесла, а відтак — кількість цехів.

Коротко зупинюсь на аналізі чисельності братчиків у цеху (*кількісної динаміки цеховиків*). Узагальнюючі дані по кількості ремісників Полтавського полку виглядають так: на першому місці за чисельністю був шевський цех, на 2 – ткацький, на 3 – різницький, на 4- кушнірський, на 5 – кравецький, на 6 - колісницький, на 7 – бондарський, на 8 – ковальський, на 9- гончарський. Отже, найчисельнішими традиційно були шевські цехи, а найменшим за чисельністю, якщо не рахувати калачінського цеху, зафіксованого лише в Нових Санжарах (у 1718, 1721 рр.) та Біликах (1721 р.), були гончарські. У Полтаві гончарський цех за кількістю поступався лише бондарському. В тих містах, де гончарського цеху не було, «пасли задніх» бондарський або колісницький цехи.

Слід відзначити, що інколи під час ревізії цехи нібито “випадали” з уваги переписувачів. Так, полтавський кравецький цех, що нараховував у 1718 р. 43 особи, а у 1722 р. 60 майстрів, роком раніше взагалі не зафіксований, аналогічна ситуація з полтавським кушнірським, коли на 1718 р. у ньому працювала 1 людина, у 1722 р. жодної, а 1721 р. аж 81 цеховик (плюс ще 10 із Мачух). В той же час аналіз антропонімії показує, що до кравецького цеху Полтави були записані шапошники (5 осіб із відповідним прізвищем) та кушніри (1). По інших містах такі “перепади” кількості цеховиків менш виразні, проте наявні (див. табл. №1). Наприклад, у Переволочній три цехи фіксуються тільки 1721 р., 26 ткачів Кишеньок та 60 кравців Біликів «з'явилися» тільки 1721 р. тощо. В цілому, дані ревізії 1721 р. подають цифри більші, ніж аналогічної статистики 1718 р. та податкової відомості 1722 р. Аналогічно, цей же документ має найбільшу кількість розходжень у цифрах між реальною кількістю вказаних прізвищ ремісників та підсумковими цифрами самих переписувачів. Наприклад, в Біликах укладачі фактично не помилились, натомість, описуючи Нові Санжари, кількість цеховиків, за даними в кінці стовпців із прізвищами, жодного разу не відповідає реальній кількості, або не зазначена: найбільше розходження у загальній кількості колісників, замість 29 їх пораховано лише 20. Отож, цю особливість слід брати до уваги, оперуючи лише узагальнюючою статистикою джерела.

Характеризуючи кількісний склад цеховиків слід відмітити ряд особливостей. Кількість цеховиків ніколи не була сталою, узятий навіть такий незначний проміжок часу, як 4 роки — 1718-22 рр., засвідчує, що кількість їх значно варіювалася. Для Полтави та Великих Будищ слід відмітити тенденцію до зростання кількості ремісників, для інших менших містечок, навпаки, домінує тенденція до поступового зменшення цеховиків та цехів. Найбільше зростання зафіксовано для кравецьких, кушнірських та шевських цехів. Кількість усіх майстрів Полтави та Великих Будищ на 1721 р. різко зросла, проте вже наступного року знову стала, орієнтовно наближеною до 1718 р. Таке масове приписування до цехів може побічно свідчити про складну ситуацію в Україні в ці роки — завершення гетьманування Івана Скоропадського, встановлення влади Малоросійської колегії, періодичні посилення козаків на примусові роботи до Росії (кінець, 1721, 1722 р. — десятки тисяч відправлені на роботи по спорудженню Ладозького каналу, до Дербенту, на Дон).

Зменшення кількості цеховиків, зникнення ремісничих братств можна пояснити, відміченою істориком А. Єршовим, наявною на XVIII ст., тенденцією втечі ремісників з цехів [5, 123]. Пояснити її можна тиском місцевої адміністрації на цехи. Козацька старшина, поступово еволюціонувавши від військово-ленного до спадково-землевласницького суспільного стану, у першій половині XVIII ст. посилила експлуатацію міщан та цеховиків. Ілюструвати цю тезу є можливість фактами боротьби ремісників гончарного цеху м. Глухова, які були змушені скаржитися гетьманам Івану Скоропадському та Данилу Апостолу на генеральну старшину, яка, змушуючи працювати на себе та експропріюючи виробы, призвела до жалюгідного стану цеху, який залишила значна кількість майстрів, поставивши саме існування цеху під сумнів [15, 89-91]. Такі випадки характерні для всієї території Лівобережної України. [5, 132; 14, 161]. На 1721-22 рр. цехів вже не зафіксовано: У Біликах – ковальського і гончарського, у Кобеляках – гончарського і колісницького, у Кишеньках – кушнірського, у Келеберді – кравецького, Решетилівці – кушнірського. В таких випадках майстрів приписували до найбільшого цеху, із суміжною спеціальністю. Так, згадані решетилівські та білицькі кушніри були записані до кравецьких цехів. Тоді, як гончарі Біликів і Кобеляк перейшли до категорії посполитих.

Іноколи на Лівобережній Україні в одному цеху *об'єднувалися ремісники міста та навколишніх сіл* [14, 158]. У Полтавському полку таке явище спостерігаємо лише для полкового м. Полтави (див. табл. №2). До міських цехів входили братчики з сіл Мачохи та Тахтаулове. Села розміщувалися неподалік від полкового міста та належали магістрату. В жодному іншому селі цехових з'єднань в той час не існувало. Відповідно й ремісники рахувалися «ремесниками до меских цехов належачими» [3, 129]. У 1718 р. до кравецького цеху були приписані 5 ремісників з с. Мачохи, до різницького — 1 з с. Тахтаулове, до шевського 3 з с. Мачохи, до

ковальського 2 з с. Мачохи, 1 з Тахтаулове, до ткацького 6 з с. Тахтаулове, 5 з с. Мачохи, до кушнірського 1 з Тахтаулове. Ревізією 1721 р. вже не зафіксовано міських цеховиків у Тахтауловому. Всі ремісники (окрім двох, доля яких не встановлюється) увійшли до категорій посполитих, належних до «Ратуша Полтавського». Двоє померли, вдова одного залишилася магістратською підданою, а син іншого, Ярема Голубенко, став підданим великобудиського сотника Дмитра Колачинського. У колісницькому цеху всі майстри у першій чверті XVIII ст. були тільки з с. Мачохи. Порівняння персонального складу цього цеху засвідчує сталість — майже всі майстри залишилися на своєму місці.

Таблиця №2

Кількість цехових ремісників з магістратських сіл Полтави

Спеціалізація цеху	Мачохи		Тахтаулове	
	1718	1721	1718	1721
Кравецький	5	-	-	-
Шевський	3	5	-	-
Кушнірський	-	10	1	-
Ткацький	3	6	6	-
Ковальський	2	2	1	-
Різницький	-	4	1	-
Колісницький	21	21	-	-
Бондарський	8	15	-	-

Зовсім іншу ситуацію фіксуємо у с. Грабинівка, де 29 осіб 1721 р. записані цеховими в загальній групі людей: «тяглих, пеших и самих нищетних, подданих пана Григорія Черняка полковника Полтавського». Професія цих цеховиків не зазначена, за прізвищами виокремлюємо ткачів, шевців, шаповала. Гавронці, які у тому році увійшли до складу першої сотні Полтавського полку [9, арк.26], не були магістратським чи ратушним селом, тому цеховики тут проживати не могли. Вірогідно, переписувачі мали на увазі підданих Григорія Черняка.

Матеріальне становище цехів було різним. Ревізія 1718 р. в більшості не містить поділу цеховиків за майновим станом (тяглих ґрунтових та неґрунтових, піших, піших ґрунтових, піших, які не мають ні ґрунтів ні дворів), окрім містечок Великі Будища та Решетилівка. Тому детально зміни впродовж цього періоду прослідкувати важко. Дані вказаних міст чітких тенденцій до змін не виявляють. Проте, детальний аналіз видаткової діяльності засвідчив, що якщо різницький, шевський, кушнірський цехи виглядають економічно стабільними, то гончарські, бондарські стабільно перебувають у скруті. Ця особливість простежується не лише за видатками з цехів, але й за чисельністю ремісників у цеху [11, 97-100].

Цікавим аспектом є розгляд *антропонімії ремісників*, адже джерела такого характеру відкривають можливості для цього. У кожному з'єднанні були носії «ремісничих» прізвищ, тобто таких, де професія закріплювалася в якості прізвища. Проте, у цехах фіксуються й носії прізвищ, які вказують на

«чужі» спеціальності, найбільше таких із суфіксом «-енко», тобто це діти чи онуки ремісників, які змінили спеціальність. Проілюструємо це даними 1718 р. (див. табл. №3). Статистика показує, що найбільшу залежність прізвища майстра від спеціальності, в межах полку виявляли ковалі (38 %), гончарі (33,3%) та бондарі (27,1 %), найменшу - кушніри (2,1%) та різники (2,9 %). Подібність прослідковується у співвідношенні «свого» та «чужого» «ремісничого» прізвища: так, серед кравців відсоток прізвищ, які вказують на не кравецькі спеціальності більший (8,2 %) ніж власне прізвища Кравець (6,8); аналогічно у кушнірів. Тоді, як серед ковалів та гончарів таких осіб не було, що, вірогідно, було зумовлене специфікою професії, необхідністю спеціальних виробничих приміщень, поєднання низьких заробітків із важкою працею.

Таблиця №3

Антропонімія ремісників Полтавського полку (на 1718 р.)

Спеціальність цеху	Загальна кількість ремісників у полку, об'єднаних у цехи	Особи, які носили відповідне спеціальності ремісниче прізвище		Особи, які носили не відповідне спеціальності ремісниче прізвище	
		К-ть	%	К-ть	%
Кравецький	73	5	6,8	6	8,2
Різницький	168	2	2,9	2	2,9
Шевський	237	24	10,1	7	2,9
Ковальський*	50	19	38	0	0
Гончарський	39	19	33,3	0	0
Ткацький	193	15	7,8	4	2,1
Кушнірський	235	5	2,1	9	3,8
Бондарський**	59	16	27,1	2	3,3
Колісницький	93	15	16,1	5	5,4

*Як «свої ремісничі прізвища» рахувалися ковалі, римарі, котлярі і слюсарі

**Як «свої ремісничі прізвища» рахувалися бондарі та коробейники.

У посполитих та ремісників процес закріплення прізвищ у XVIII ст. ще тривав. Свідченням цього є численні уточнення прізвища чи професії при їх неспівпадінні або наявності прізвиська, яке підкреслює певні особистісні риси. Статистичні джерела дають уявлення про родинні зв'язки в середині цехів, як соціальних мікрогруп. У козацьких компутах при подвірному характері перепису вказувалися батько та сини. У посполитських ревізіях (списках цеховиків також) уточнення за формулою “такого-то син” поодинокі, переважають “такого-то зять”. Це найпоширеніший тип уточнення родинних зв'язків. Пояснення полягає не лише в тому, що для засвідчення належності до козацького стану треба було бути “з діда й отця” козаком, але й у значному поширенні на Полтавщині інституту прийомства [12, 186]. Вірогідно, за вдовами зберігалось місце у цеху, цехові права. Адже зяті майстрів і підмайстри, що одружувалися із вдовами колишніх

братчиків, користувалися привілеями, подібними до дітей майстрів [2, 83]. В такому випадку саме цей аспект (зятівство, зокрема) виходило на перший план у фіксаціях особи. Наприклад, в Полтаві серед гончарів у 1721 р. був "Іван Павлов зять", вірогідно, зять єдиного Павла у тому цеху — поважного майстра із гончарської родини Павла Смілянського [4, 27]. Отже, одруження, вірогідно, принесло цій людині можливість інкорпорації до цеху, адже професія була приданим нареченої. В. Балушок зазначав, що внаслідок існуючої у цехах монополії на спеціальність, шлюби як правило, укладалися в межах однієї чи суміжних професійних груп [2, 86]. Це явище навіть призводило до формування прізвища з суфіксом «-енко» від імені тестя. Наприклад, в Мачухах у 1718 р. жив колісник «Луцик Сердюков зять» (до речі, Сердюків у тому цеху тоді не було), який в 1721 р. вже фігурує під прізвищем Сердюченко [4, 129].

Серед інших родинних чи соціальних зв'язків - уточнень до прізвищ, відмічу такий випадок: «піший неімущий» кушнір Олексій вказав, що він «Сагайдаков кресний», тобто, вірогідно, хрещений батько Івана Сагайдака - заможного кінного ґрунтового козака, який відкриває список старосанжарських козаків [4, 130, 137]. Цей зв'язок був важливий, тому підкреслювався у документах. Ймовірно, ці ж мотиви керували білицьким колісником Феськом, який вказав, що він «войтов брат» [4, 196] чи мачуським колісником Іваном, який вказав, що він «Пятаковъ шуринъ» — Кліма Пятака - магістратського тяглого посполитого [4, 85, 87]. І наостанок, зовсім незвичний приклад, коли до кушнірського цеху Біликів була записана жінка «Менчишина невестка» [4, 196].

Підсумовуючи відзначаю, що лише розглянутими характеристиками не вичерпуються можливості джерел економіко-статистичного характеру. Окрім розглянутих аспектів функціонування цехів Гетьманщини, вони можуть прислужитися для вивчення історії різних категорій населення, територіальної та станової плинності, історії жінок; відкривають можливості для з'ясування діяльності осіб на цехових виборних посадах, дозволяють простежити видаткову діяльність цехів тощо.

Джерела та література

1. Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648-1941 рр.) / упоряд. : В. Н. Жук, З.М. Суховська — Полтава : "ЕНТ", 2002. — 205 с.
2. Балушок В. Світ середньовіччя в обрядовості українських цехових ремісників / Василь Балушок. — К. : Наукова думка, 1993. — 120 с.
3. Джерела з історії Полтавського полку. Середина XVII-XVIII ст. / упоряд., підг. до друку, вст. стаття В.О. Мокляк. — Полтава: АСМІ, 2007. — Т. I : Компут 1649 р. Компут 1718 р. — 400 с.
4. Джерела з історії Полтавського полку. Середина XVII-XVIII ст. / упоряд., підг. до друку, вст. стаття : В.О. Мокляк. — Полтава: АСМІ, 2010. — Т. II : Компут 1721 р. — 436 с.

5. Єршов А. До історії цехів на Лівобережжі XVII-XVIII в. / А. Єршов // Записник Ніжинського інституту народної освіти. — Ніжин : [Б.м.], 1929. — Кн. IX. — С.123-136.
6. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі — ІР НБУ). — Ф.61 : (Кістяківського). — Спр. 1577.
7. ІР НБУ. — Ф. I : (Лазаревського) — Спр. 54480.
8. ІР НБУ. — Ф. I : (Лазаревського) — Спр. 54481.
9. ІР НБУ. — Ф. I : (Лазаревського). — Спр. 58171.
10. Клименко П. Місто й територія за Гетьманщини 1654-1764 / Пилип Клименко. — К. : З друкарні УАН, 1926. — 63 с.
11. Коваленко О.В. Видатковий аспект економічної діяльності цехів Полтавського полку початку XVIII ст. / О.В. Коваленко // Вісник МНТУ. Збірник наукових праць. — Т. I. — №1. — К., 2007. — С. 97-103.
12. Коваленко О. Спостереження над прізвищами гончарів Миргородського полку початку XVIII ст. (за матеріалами переписної книги 1723 року) / Оксана Коваленко // Нові дослідження пам'яток доби козацтва в Україні— Київ: Часи козацькі, 2005. — Вип. 14. — С. 182-189.
13. Лазаревська К. Київські цехи в другій половині XVIII ст. та на початку XIX ст. / Катерина Лазаревська — [Б.м.], 1926. — С. 276-308.
14. Пиріг П. Цехова організація ремесла на Чернігівщині у другій половині XVII ст. / Петро Пиріг // Київська старина. — 1999. — №5. — С.155-163.
15. Пошивайло О. Етнографія українського гончарства. Гетьманщина / Олесь Пошивайло. — К. : Молодь, 1993. — 395 с.

Віталій Яремченко (Полтава), старший науковий співробітник Полтавського краєзнавчого музею

Професії та ремісничі спеціальності населення Полтавського полку у середині XVII століття (за писемними джерелами)

Питання професійної приналежності та поширення окремих спеціальностей є важливим для з'ясування соціально-економічних відносин у Полтавському полку сер. XVII ст. Однак воно створює певні проблеми, головна з яких – недостатність джерел, що відомі дослідникам на сьогоднішній день. Практично відсутні такі джерела, як статути ремісничих цехів, накази полтавського міського уряду та гетьманської адміністрації, що всіляко регламентували роботу ремісників і могли б пролити світло на організацію та рівень розвитку ремесел. Відсутність інформації про той чи інший вид ремесла компенсується даними про професійний склад населення. Досить виразно розвиток міського ремесла у зазначений час ілюструє перелік професій та ремісничих спеціальностей. Далеко не завжди джерела дають пряму вказівку на наявність тієї чи іншої професії. Деякі уявлення про заняття місцевого населення дає аналіз походження прізвищ. Хоча такого роду свідчення є ненадійними (оскільки почався процес